

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.3

Article history:

received 11/11/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Segeda, S. (2022). On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 27-36. <http://doi.org/10.37068/evu.14.3>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

До питання створення національного пантеону в Україні

Сергій Сегеда

Інститут народознавства НАН України, Львів, Україна

ORCID: 0000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Резюме

Вершиною загальнонародного вшанування визначних особистостей є національний пантеон (місце почесних поховань чи перепоховань історичних постатей або символічний простір на їхню честь). Такі меморіальні комплекси існують у багатьох державах світу. Настала нагальна потреба створення його в Україні. Є низка проблем, що потребують вирішення для успішної реалізації цього проєкту, зокрема відсутність відомостей про місцезнаходження могил багатьох визначних постатей минулого. Наприклад, немає інформації про розташування могил низки видатних діячів княжої доби. Не менш важлива проблема – піклування про місця поховання видатних українців за кордоном. Широкої дискусії потребують питання, хто саме має бути в українському національному пантеоні. У цій статті висвітлено історію спроб створення в Україні національного пантеону та на прикладі вже опублікованих авторських матеріалів обґрунтовано важливість появи довідкового джерела про місця поховання славних українців (князів, гетьманів і кошових отаманів, провідних діячів культури різних епох, письменників, науковців, митців та інших осіб, чия діяльність і творчість сприяла збереженню українцями національної самоідентичності).

Ключові слова

Національний пантеон, історична пам'ять, знакові постаті, визначні українці.

On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine

Sergii Segeda

NASU Institute of Ethnology of Ukraine, Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Abstract

One of the forms of showing respect for famous figures is burial monuments. The national pantheon (a memorial complex in the form of a single place of honorable reburial of historical figures or a symbolic space in their honor) is the pinnacle of national honoring of such personalities. There are such pantheons in various countries of the world. However, it is not yet available in Ukraine. The lack of information about the location of the graves of many prominent figures of the past prevents it from appearing. For example, nothing is known about the location of the graves of a number of prominent figures of the princely era. Another problem is taking care of burial places of prominent Ukrainians in other countries. The question of who exactly should belong to the Ukrainian national pantheon requires a wide discussion. This article describes the history of attempts to create a national pantheon in Ukraine and substantiates the potential of the planned encyclopedic reference about the burial places of famous Ukrainians (princes, hetmans and chieftains, leading cultural figures of different eras, writers, scientists, artists and other persons whose work contributed to the preservation of the national self-identification).

Keywords

National pantheon, historical memory, famous figures, prominent Ukrainians.

Ще на світанку історії люди почали вшановувати своїх славетних предків – воїнів, мудреців, жерців, на могилах яких здійснювали врочисті ритуали. Пізніше героями народних легенд і переказів стали реальні історичні особи, над місцями останнього спочинку яких встановлювали надгробки, насипали кургани, споруджували піраміди, мавзолеї, величні монументальні споруди-пантеони¹. Ці поховальні пам'ятки завжди мали велике символічне значення, підтримуючи сув'язь поколінь.

Більшість туристів, що приїздять до Кракова – міста, яке в добу середньовіччя було столицею Польщі, відвідує Вавель – королівський замковий комплекс на березі Вісли, однією із споруд якого є величний собор святих Станіслава і Вацлава. У його підземеллях знаходяться могили польських королів, святих і видатних персоналій польської історії та культури нового й новітнього часу (Тадеуша Костюшка, Адама Міцкевича, Юлія Словацького, Юзефа Пілсудського тощо). Цей меморіальний комплекс, що сформувався історично, відіграв величезну роль у самоідентифікації і консолідації польського народу. Тут громадяни Польщі, що відвідували Вавель, завжди мали можливість продемонструвати владі своє ставлення до неї та своїх справжніх героїв і провідників. Так, за часів комуністичного режиму саркофаг творця і очільника Другої Речі Посполитої Юзефа Пілсудського завжди буквально утопав у горах квітів. Схожі пантеони є в Лондоні, Парижі, Будапешті, Мадриді, інших європейських державах.

¹Термін “пантеон” (від гр. Pantheon, *pantes* – все, *theos* – бог) має декілька значень, одне з яких – “монументальна споруда для поховання видатних діячів” (Шевченко, с. 448).

Що ж до пантеону України, то нині його поки що не існує. Могили наших державних, політичних і культурних діячів розкидані не лише в різних куточках нашої країни, а й за її межами (у Росії, Польщі, Румунії, Азербайджані, Франції, Нідерландах, Німеччині, Чехії, США тощо). Багато з них не збереглося: частину свідомо зруйнували московські заїди, що прагнули позбавити український народ історичної пам'яті; частину втратили самі нащадки, здеморалізовані відсутністю власної держави, репресіями й голодомором після поразки Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.; ще одні, не доглянуті й забуті на чужині, загубились і зникли, часом зовсім недавно. Особливу категорію могил складають рови, куди в роки сталінських репресій скидали тіла закатованих і вбитих за наказом Москви представників еліти нашого народу – політичних і державних діячів, вчених, письменників, митців та ін. Ці безіменні місця масових захоронь, окрім України, знаходяться в Сибіру, на Соловцьких островах, у Карелії (Російська Федерація), Казахстані тощо.

Ще в 20-х рр. XX ст. члени Наукового товариства імені Шевченка у Львові (НТШ) порушили питання про створення національного пантеону, опублікувавши кілька розвідок, присвячених могилам князів, гетьманів, визначних діячів української історії модерного та новітнього часу (див.: Кривецький, 1924). Однак реалізувати цей проєкт тоді було неможливо хоча б тому, що більшість з них знаходилося на теренах підрадянської України. Згідно з ідеологією правлячого більшовицького режиму, представники української політичної та культурної еліти належали до категорії “експлуататорських класів” і “ворогів трудового люду”, а тому їхні могили в кращому випадку були занедбані (як, наприклад, першого ректора Київського університету Михайла Максимовича, званого літератора й діяча національного піднесення XIX ст. Пантелеймона Куліша тощо), в гіршому – сплюндрованими й розграбованими (гетьманів Івана Скоропадського, Кирила Розумовського тощо). Виняток склали місця останнього спочинку тих небагатьох особистостей, яких більшовицький режим офіційно канонізував із пропагандистськими цілями (наприклад, мандрівного філософа Григорія Сковороди, фундатора нової української літератури Івана Котляревського, поета-художника Тараса Шевченка, поетеси Лесі Українки, письменниці Ольги Кобилянської тощо).

У першій пол. 1950-х рр. після смерті більшовицького диктатора Йосипа Сталіна в ідеології і практиці комуністичного режиму намітилися певні зрушення в трактуванні козацької доби України, що в деяких випадках змінило ставлення місцевої влади до меморіальних пам'яток даного історичного періоду. Це можна проілюструвати перебігом подій довкола поховання кошового отамана Січі Запорозької Івана Сірка, яка знаходилася в с. Капулівка поблизу м. Нікополя.

Ще у 80-х рр. XIX ст. могила легендарного козацького ватажка, оспіваного в усній народній творчості, набула неабиякої популярності серед вчених-народознавців, істориків, митців, любителів старовини. У 1909 р. знаменитий історик козащини Дмитро Яворницький, якому вдалося розшифрувати надпис на надгробній плиті отамана, викупив ділянку землі із Сірковим похованням і збудував світлицю, де зберігалися козацькі речі, видання про Запорозьку Січ тощо. Передбачалося, що згодом тут буде споруджено великий музей, присвячений січовому козацтву, але реалізації цих планів зашкодили революція та громадянська війна.

Після утвердження комуністичного режиму в Україні могила Івана Сірка тривалий час була занедбаною. Клопотання науковців щодо її впорядкування не давали жодних результатів. Коли в 1939 р. археолог Борис Копилов звернувся з цього приво-

ду до голови тодішнього Нікопольського райвиконкому, той заявив, що Сірко – “петлюривець” і його могила не заслуговує шанобливого ставлення. Осіб, які наважувалися навіть наблизитися до неї, викликали “на бесіду” до органів НКВС (Апанович, 1989).

Ситуація змінилася після появи “Тез до 300-річчя возз’єднання України з Росією, схвалених ЦК КПРС”, що вийшли друком у січні 1954 р. з нагоди ювілею Переяславської Ради. Серед інших пропагандистських штампів у них стверджувалося, що запорозьке козацтво відіграло прогресивну роль в історії України. Це стало своєрідним сигналом для місцевих громадських активістів, які закликали впорядкувати могилу кошового отамана, і владних інституцій. Влітку того ж року поруч із надгробною плитою на місці Сіркового поховання встановили гранітний обеліск, куди було вмонтовано мармурову дошку з надписом: “На цій місцевості знаходилася Запорозька Січ, яка була центром запорозького козацтва і відіграла прогресивну роль в історії українського народу”. Через два роки на обеліску встановили погруддя Івана Сірка. 1965 р. за постановою Ради міністрів УРСР могилу кошового отамана внесли до Державного реєстру пам’яток історії та культури республіканського значення.

У роки хрущовської “відлиги” серед української інтелігенції визріла ідея створення своєрідного козацького Пантеону на острові Хортиця, куди згідно з постановою Ради міністрів УРСР від 18 вересня 1965 “Про увічнення пам’ятних місць, пов’язаних з історією Запорізького козацтва” мали перенести тлінні рештки кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського, похованого в Соловецькому монастирі на Білому морі (Росія) та Йосипа Гладкого, могилу якого, зруйновану на поч. 30-х рр. минулого століття, в 1964 р. знайшли в Запоріжжі (Телегін, 2007, с. 198–199). З різних причин реалізувати цей намір тоді не вдалося, а після відсторонення від влади Першого секретаря КПУ Петра Шелеста, звинуваченого в “націоналістичних ухилах”, про нього забули здавалося б назавжди. Настала “доба застою”, що супроводжувалась політикою русифікації, метою якої було перетворення українців у стандартних “homo soveticus” – покірних істот без мови, роду й племені, власної культури й могил предків.

Ситуація докорінно змінилася в останні роки існування СРСР та після проголошення незалежності України, коли Всеукраїнський провід товариства політв’язнів і репресованих знову офіційно заявив про необхідність створення Пантеону національної слави України – меморіального комплексу з пам’ятними знаками, де було б зазначено місцезнаходження могил визначних постатей вітчизняної історії широкого хронологічного діапазону: від княжої доби до ХХ ст. Цей меморіальний комплекс пропонували спорудити неподалік відновленого Золотоверхого Михайлівського собору на Володимирській гірці.

Ідея створення Пантеону національної слави знайшла палкий відгук серед громадськості, світового українства, науковців, краєзнавців, письменників, журналістів тощо, які розпочали активні пошуки інформації про місця останнього спочинку визначних діячів вітчизняної історії та культури. Особливу увагу привернути до могил гетьманів і кошових отаманів, яким було присвячено науково-популярну книжку івано-франківського історика Володимира Грабовецького, що витримала кілька видань (2005, с. 132). Розпочався також процес упорядкування занедбаних раніше меморіальних комплексів (наприклад, музею-заповідника “Ганнина Пустинь”, де знаходяться могили трьох визначних діячів української історії та культури – подружжя Кулішів і Василя Білозерського), спорудження символічних могил діячів української історії, точне місцезнаходження яких залишалося невідомим (наприклад, козацькому

полковнику Івану Богуну), пошуки втрачених могил (ідеолога українського самостійництва Миколи Міхновського, історикині Наталії Полонської-Василенко) тощо. У 2001 р. за ініціативи й меценатства Максима Марченка, члена Канадської філії Фундації імені Івана Багряного було здійснено спробу перенести останки кошового отамана Петра Калнишевського із Соловків на Батьківщину, щоправда, вона не увінчалася успіхом (Коновал, 2001).

Восени 1988 р. автор цих рядків виявив у лабораторії пластичної антропологічної реконструкції Інституту етнографії ім. М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР (Москва, Російська Федерація) і повернув в Україну череп Івана Сірка. Ця неординарна подія стала поштовхом до особистої зацікавленості проблематикою, пов'язаною зі створенням в Україні пантеону.

У 1993 р. мені, як антропологу, випала нагода взяти участь в експедиції на території Румунії, організованій Всеукраїнським товариством політ'язнів і репресованих та Національною академією наук України для пошуків могили гетьмана Івана Мазепи. Згодом за власної ініціативи я побував у Хелмі (Польща), де у храмі Різдва Богородиці поховано короля Данила Романовича; с. Верхній Дунавець, поблизу якого знаходилася Задунайська Січ, і м. Сучава (Румунія), де розташована фортеця, що в ній зазнав смертельного поранення Тиміш, син гетьмана Богдана Хмельницького; м. Ленкорань (Азербайджан), поблизу з яким на території колишнього острова Сари в 1980-х рр. ще можна було бачили надгробок кошового отамана Антона Головатого. Крім цього, я був керівником антропологічних досліджень кісткових решток людини із саркофага князя Ярослава Мудрого і брав безпосередню участь в антропологічному обстеженні останків Нестора Літописця, князя Ярослава Осмомисла та кошового отамана Івана Сірка. Щороку в шухлядах накопичувалась інформація з різних, часто малодоступних, фахових джерел. Так визріла ідея енциклопедичного проєкту "Пантеон країни", частково вже зреалізованого в низці статей, монографій і науково-популярних видань (напр., див.: Сегеда, 2010; Сегеда, 2015; Сегеда, 2016).

Основним завданням даного проєкту є накопичення та узагальнення інформації про місця розташування й стан могил визначних постатей минулого України – князів, гетьманів і кошових отаманів, провідних діячів культури княжої, литовсько-польської та козацької доби; визначних постатей наступних періодів вітчизняної історії – письменників, учених, митців, творчість і громадська позиція яких сприяли національному піднесенню XIX ст.; борців за незалежність, які керували боротьбою українського народу за незалежність під час Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., Другої світової війни і післявоєнного періоду; діячів культури і мистецтва наступних десятиліть, чия творчість сприяла збереженню українцями національної ідентифікації в умовах постійного пресингу тоталітарної системи; дисидентів останніх десятиліть XX ст., які свідомо жертвували своїм благополуччям і навіть життям задля майбутнього українського народу; героїв Небесної сотні та війни з російськими загарбниками, що починаючи від 2014 р. і донині, точиться на українських землях.

Проєкт складається із розділів, виокремлених за хронологічним принципом: 1) Київська Русь і Галицько-Волинська держава; 2) Литовсько-Польська доба; 3) Гетьманщина; 4) Сутінки Гетьманщини; 5) На зламі епох; 6) Національно-культурне піднесення XIX ст.; 7) На зламі епох. Націєтворення; 8) "Підрадянська" Україна: національно-культурний супротив; 9) Перші десятиліття незалежності. "Пливе кача ...".

Усі розділи складаються з близько десяти-п'ятнадцяти підрозділів, присвячених окремим (інколи – двом-трьом) видатним діячам окреслених вище періодів вітчиз-

няної історії. Згідно з принципами енциклопедичних досліджень, вони мають схожу структуру, вміщуючи стислі нариси життєвого шляху й діяльності цих персоналій, інформацію про обставини їх смерті, поховальну церемонію, надгробок, долю та сучасний стан могил. Іноді місцезнаходження могил викликають запитання, що в першу чергу стосується середньовіччя і ранньомодерного часу (як, наприклад, місце останнього спочинку гетьмана Івана Виговського). У цих випадках розглядають усі версії, відомі в науковій літературі. За відсутності портретів персоналій (це стосується середньовічної доби) наводять підсумки антропологічних реконструкцій. Подають також інформацію про ймовірні місця поховання тих представників української еліти, могили яких не збереглися (наприклад, гетьманів Івана Самойловича, Павла Тетері, Пилипа Орлика тощо).

Розділ “Київська Русь і Галицько-Волинська держава” містить підрозділи, присвячені князям Володимиру Святителю, який запровадив християнство на Русі; Ярославу Мудрому, який значно розширив кордони давньоруської держави, зміцнив її міжнародне становище і створив збірку законів феодального права; ченцям Києво-Печерської лаври Нестору Літописцю, авторові “Повісті минулих літ”, Алімпію (Аліп'їю) Іконописцю, живописцю, мозаїсту, ювеліру й Агапіту Лікарю, цілителю тяжких захворювань; князю Ярославу Осмомислу, за часів правління якого розквітло Галицьке князівство; князю Данилу Романовичу, володарю Галицько-Волинського князівства, який прийняв королівський вінець; Васильку Романовичу, що посідав володимир-волинський престол; Володимиру Васильковичу, який уславився своєю культурно-просвітницькою діяльністю. Звичайно, це далеко не повний перелік видатних особистостей давньоруської доби історії України, але свідчення про місцезнаходження і долю могил більшості з них на сьогодні вкрай фрагментарні або відсутні взагалі. Імовірно, надалі ця ситуація може змінитися завдяки ретельнішому аналізу літописних джерел і археологічним пошукам із застосуванням сучасних методик та інструментарію.

Розділ “Литовсько-Польська доба” складається з підрозділів, у яких узагальнена інформація, що стосується видатних представників княжого роду Острозьких – Костянтина Івановича, гетьмана Великого князівства Литовського, переможця битви з московитами під Оршею, і Василя-Костянтина, засновника знаменитої Острозької школи, що її часто називають академією; князя-воїна Дмитра Вишневецького, з іменем якого пов'язують будівництво першого укріплення на острові Хортиця; козацьких зверхників Івана Підкови, Якова Шаха, Самійла Кішки, які уславилися своєю боротьбою з могутньою Османською імперією та її васалами; гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, героя битви під Хотиним; волинської шляхтянки Галшки Гуличівни і митрополита Петра Могили, засновників Києво-Могилянської академії.

Розділ “Гетьманщина” охоплює підрозділи, присвячені гетьману Богдану Хмельницькому, очільнику Великого козацького повстання, що переросло в Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. та його сину Тимошеві, якого він хотів бачити своїм спадкоємцем; меморіальному комплексу “Козацькі могили”, що став символом мужності та звитяги козаків і селян-повстанців, які склали голови під час битви під Берестечком; Адаму Кислю – єдиному православному сенаторові в сеймі Речі Посполитої в сер. XVII ст.; гетьману Івану Виговському, що намагався втілити в життя проект створення “Речі Посполитої трьох націй” – державного утворення, до складу якого мало входити “Велике князівство Руське”; козацькому полковнику Іванові Богуну – талановитому полководцю і видатному політичному діячу; кошово-

му отаману Війська Запорозького Івану Сірку, одному із найбільш яскравих і колоритних представників українського козацтва, герою усної народної творчості; гетьману Івану Брюховецькому, вкрай суперечливій постаті української історії; гетьману Петру Дорошенку, що прагнув об'єднати “обидва береги Дніпра” в єдину державу; гетьману Дем'яну Многогрішному (Ігнатовичу) – першому українському політв'язню високого рангу, засланому російським царем до Сибіру; поетові Данилу Братковському, оборонцю прав української православної людності в Речі Посполитій; гетьману Іванові Мазепі – одній із найяскравіших постатей української історії, державотворцю та культурному діячеві.

Розділ “Сутінки Гетьманщини” вміщує підрозділи, присвячені гетьманові Іванові Скоропадському, якому випало керувати адміністрацією Гетьманщини в надзвичайно тяжких умовах російської окупації; літописцю Самійлові Величку, авторові унікального літописного зводу поч. XVIII ст. “Сказання про війну козацьку з поляками ...”; кошовому отаманові Війська Запорозького Костю Гордієнку, що впродовж десятиліть вів боротьбу проти поневолення України; наказному гетьману Павлу Полуботку, що послідовно обстоював права і вольності “козацького народу”, гетьману Данилові Апостолу, що, за словами Михайла Грушевського, “... ніколи не встрявав в якусь ворожу для України справу – вів свою лінію українську” (1992, с. 40) та гетьману Кирилові Розумовському – останньому очільнику Гетьманщини, який уособлював собою прагнення козацької “шляхти” зберегти автономію України.

До розділу “На зламі епох” входять підрозділи, присвячені Максимові Залізняку та Івану Гонті, очільникам Коліївщини – найпотужнішого після Хмельниччини вибуху національного і соціального протесту українського народу проти соціального та національного поневолення; останньому кошовому отаманові Війська Запорозького Петрові Калнишевському, на долю якого після арешту і ув'язнення в тюрмі Соловецького монастиря випали тяжкі випробування; мандрівному філософу, просвітнику та поету Григорію Сковороді – велету інтелектуальної думки XVIII ст.; Йосипу Гладкому – останньому кошовому отаманові Задунайської Січі, діяльність якого отримала неоднозначні оцінки в українській історіографії.

Розділ “Національно-культурне піднесення XIX ст.” охоплює підрозділи, що інформують про діяльність і місця останнього спочинку поета і драматурга Івана Котляревського, що започаткував процес становлення нової української літератури; невтомного просвітника і реформатора Василя Каразіна, фундатора Харківського університету; вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича, першого ректора Університету св. Володимира в Києві; геніального сина українського народу Тараса Шевченка – величної постаті вітчизняної історії й культури, творчість якої відіграла визначальну роль у формуванні національної самосвідомості широких верств українського суспільства XIX ст.; священника Маркіяна Шашкевича, організатора й ідейного натхненника просвітницько-літературного гуртка “Руська трійця”, “будителя Галичини”; професора Миколи Костомарова, історика, народознавця, публіциста; літератора Пантелеймона Куліша, одного з провідних діячів національно-культурного піднесення України XIX ст.; народознавця Павла Чубинського, автора слів вірша “Ще не вмерла Україна”, фрагмент якого став сучасним державним гімном України; священника і композитора Михайла Вербицького, який поклав на музику цей вірш; професора Михайла Драгоманова, визначного вченого й громадського діяча, яскравого представника інтелектуальної еліти України др. пол. XIX ст.; музиканта Миколи Лисенка, основоположника національної композиторської школи й активного діяча

українського визвольного руху др. пол. XIX – поч. XX ст.; актору і драматургу Марку Кропивницькому, творцю національного професійного театру, що відіграв важливу роль у процесі формування етнічної самосвідомості українського народу; поетові та мислителю Івану Франку, ім'я якого назавжди залишиться в історії української літератури, науки, політичної думки, націє- і державотворення; актрисі Марії Заньковецькій – зірці українського професійного театру кінця XIX – поч. XX ст.; письменниці Ользі Кобилянській, творчість якої ввійшла до скарбниці української літератури; поетесі Лесі Українці, класику української літератури, яскравій особистості, ім'я якої стало символом таланту й мужності.

Розділ “На зламі епох. Націєтворення” містить підрозділи, присвячені історику Михайлу Грушевському – видатному вченому і громадському діячу, ідеологу націє- і державотворення України, голові Центральної Ради; письменниці Людмилі Старицькій-Черняхівській, життєвий шлях якої є яскравим прикладом самовідданого служіння своєму народові; героям Крут – юнкерам, студентам і гімназістам, які, захищаючи Київ, загинули в нерівному бою з більшовицькими окупантами в січні 1918 року; державному, військовому й політичному діячу Симону Петлюрі, одному із лідерів Національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., Головному отаману військ УНР; першій у Європі жінці-офіцеру Олені Степанів, активній діячці українського руху в Східній Галичині, хорунжій Легіону Українських Січових Стрільців; політику-державнику Миколі Міхновському, ідеологу українського руху; співачці Соломії Крушельницькій, що тріумфувала на сценах багатьох оперних театрів і концертних зал світу; діячам “Розстріляного відродження” – літераторам, митцям, вченим, які загинули в сталінських катівнях; історикині Наталії Полонській-Василенко, що зробила значний внесок у вивчення минулого України; очільникам національного супротиву українців у першій пол. XX ст. – полковникові Євгену Коновальцю, засновникові ОУН, ідеологу й практику українського націоналізму Степанові Бандері, провіднику революційного крила ОУН, військовому й політичному діячеві Романові Шухевичу, головнокомандувачеві УПА; поетесі Олені Телізі, активній діячці національно-визвольного руху українців 20–30 рр. XX ст., незламній борчині за незалежність України; поетові й драматургові Олександру Олесю, у творчості якого поєднано лірику найвищого ґатунку й вірші високого громадянського звучання. Перепоховання поета вдалося зробити через 73 роки, й нині його прах покоїться у київській землі.

Розділ “Підрадянська” Україна: національно-культурний супротив” присвячено самотнім художницям Марії Примаченко і Катерині Білокур, мистецький талант яких здобув світове визнання; поетові Василю Симоненку і мисткині Аллі Горській, яскравим представникам руху “шестидесятників”; літературознавцю Івану Дзюбі, авторові знаменитого твору “Інтернаціоналізм чи русифікація?”; історику Михайлу Брайчевському, який відмовився фальсифікувати минуле України; письменникові, мовознавцю, перекладачеві Борисові Антоненко-Давидовичу, активному громадському діячеві, учасникові визвольних змагань поч. XX ст. та дисидентського руху опору; юристу Левку Лук'яненку, багатолітньому політв'язню, авторові слів “Декларації незалежності України”; поетові Василю Стусу, що кинув виклик комуністичній системі; композитору Володимирі Івасюку, авторові багатьох шедеврів української естрадної музики; політику і публіцисту В'ячеславу Чорноволу, провіднику українського національно-демократичного руху кінця 1980–90-х рр; оперному співаку Анатолію Солов'яненку, талант якого возвеличував Україну; космонавту Леоніду Каденюку, що першим із наших співвітчизників побував у космосі; співачці Квітці Цісик, українці

з канадським паспортом, блискучій виконавиці українських народних і популярних пісень; філософу Мирославі Поповичу, талановитому науковцеві, педагогу і відомому громадському діячеві.

Завершальний розділ проекту “Перші десятиліття незалежності. “Пливе кача ...” – героям Майдану, що загинули під час Помаранчевої революції, діставши назву “Небесної сотні”; українцям, які боролися з донецькими сепаратистами, залишившись вірними власним переконанням і своєму народові; військовим, добровольцям, бійцям тероборони, волонтерам – героям російсько-української війни, що точиться на теренах України, починаючи з 2014 р. Список конкретних імен цих персоналій на сьогодні ще вимагає уточнення. Дещо в цьому плані вже робиться, наприклад, нещодавно Інститут енциклопедичних досліджень НАН України підготував електронний ресурс “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації”, другу частину якого присвячено героям сучасної війни (Железняк та ін., 2022).

Систематизація інформації про життєвий шлях і місця розташування могил визначних діячів вітчизняної історії та культури – перший крок на шляху практичного втілення ідеї спорудження Пантеону національної слави України. На моє переконання, ініціатором подальших дій має виступити Інститут національної пам’яті України, створивши спеціальну комісію, куди ввійшли б науковці відповідних профілів (історики, археологи, антропологи тощо), архітектори, громадські діячі, представники Міністерства культури та інформаційної політики, інших урядових інституцій тощо. Завдання комісії – затвердити концепцію меморіального комплексу і список персоналій, визначити місце розташування комплексу, узгодивши свої пропозиції з відповідними інстанціями та ініціювавши їхнє обговорення на загальнодержавному рівні. Прийняття Верховною Радою України відповідного рішення, проведення мистецького конкурсу й спорудження Пантеону національної слави України завершило б процес увіковічення пам’яті видатних діячів української історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

- Segeda, S. (2015). *Hetmańskie mogiły na Ukrainie*. Szczecin: Minierwa.
- Апанович, О. (1989, 1 черв.). Кошовий отаман Іван Сірко. *Літературна Україна*, 6–6.
- Грабовецький, В. (2005). *Згадаймо праведних гетьманів і кошових: де їх могили?* (4-те вид.). Івано-Франківськ: Пік-Лайн.
- Грушевський, М. (1992). *Люстована історія України* (репринтне видання 1913 року). Київ: Райдуга.
- Железняк, М., Яцків, Я., Андрейчин, М., Дубровіна, Л., Степаненко, М., Мельник, М., Іщенко, О. (Ред.). (2022). *Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації: енциклопедичне видання*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993>
- Коновал, О. (2001, 16 серп.). Козацька слава під мурами Соловків: де тлін Петра Калнишевського. *Україна молода*.
- Кревецький, І. (1924). Український некрополь. *Стара Україна: Часопис історії і культури*, 6, 75–111.
- Сегеда, С. (2010). *Гетьманські могили*. Київ: Наш час.
- Сегеда, С. (2016). *Пантеон України* (кн. 1: Місця поховань визначних діячів української

історії та культури X – поч. XIX ст.). Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”.

Телегін, Д. Я. (2007). *Нариси та замітки з археології: вибрані статті за останні 60 років*. Київ: Видавництво Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Шевченко, Л. І. (Ред.). (2008). *Новий словник іноземних слів*. Київ: Арії.

REFERENCES

Aranovych, O. (1989, 1 Jun.). Koshovyi otaman Ivan Sirko [Ivan Sirko, an otaman of the Kish]. *Literaturna Ukraina*, 6–6 [in Ukrainian].

Hrabovetskyi, V. (2005). *Zghadaimo pravednykh hetmaniv i koshovykh: de yikh mohyly?* [Let's remember the righteous hetmans and koshovs: where are their graves?] (4th ed.). Ivano-Frankivsk: Pik-Lain [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1992). *Iliustovana istoriia Ukrainy* [Illustrated history of Ukraine] (reprint of 1913). Kyiv: Raiduha [in Ukrainian].

Konoval, O. (2001, 16 Aug.). Kozatska slava pid muramy Solovkiv: de tlin Petra Kalnyshevskoho [Cossack glory under the walls of Solovky: where Petro Kalnyshevsky perished]. *Ukraina moloda* [in Ukrainian].

Krevetskyi, I. (1924). Ukrainyskyi nekropol [Ukrainian necropolis]. *Stara Ukraina: Chasopys istorii i kultury*, 6, 75–111 [in Ukrainian].

Segeda, S. (2010). *Hetmanski mohyly* [Hetman graves]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

Segeda, S. (2015). *Hetmańskie mogiły na Ukrainie*. Szczecin: Minierwa [in Polish].

Segeda, S. (2016). *Panteon Ukrainy* [Pantheon of Ukraine] (book 1: The burial places of prominent figures of Ukrainian history and culture X – beginning 19th century). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press [in Ukrainian].

Shevchenko, L. I. (Ed.). (2008). *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv* [New dictionary of foreign words]. Kyiv: Arii [in Ukrainian].

Telehin, D. Y. (2007). *Narysy ta zamitky z arkheolohii: vybrani statii za ostanni 60 rokiv* [Essays and notes on archaeology: Best papers from the last 60 years]. Kyiv: Press of the National Kyiv-Pechersk Historic-Cultural Preserve, 2007 [in Ukrainian].

Zhelezniak, M., Yatskiv, Y., Andreychyn, M., Dubrovina, L., Stepanenko, M., Melnyk, M., & Ishchenko, O. (Eds). (2022). *Famous figures by Ukrainian origin in world civilization: online encyclopedia*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993> [in Ukrainian].